

MONIKA HELFER

Tata

roman

LEYKAM
international

MONIKA HELFER
TATA

LEYKAM international

NAKLADNIK
Leykam international d.o.o.,
Ilica 42, HR-10000 Zagreb
www.leykam-international.hr

ZA NAKLADNIKA
Jürgen Ehgartner

UREDNIKA
Eugenia Ehgartner

PRIJEVOD S NJEMAČKOGA
Igor Crnković

LEKTURA I KOREKTURA
Neli Mindoljević

© 2024 Leykam international d.o.o., Zagreb
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Naslov originala: „Vati”. © 2021 Carl Hanser
Verlag GmbH & Co.KG, München

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva
kulture i medija Republike Hrvatske i Grada Zagreba.

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
i medija
Republic
of Croatia
Ministry
of Culture
and Media

Bundesministerium
Kunst, Kultur,
öffentlicher Dienst und Sport

Gefördert durch das Bundesministerium Kunst,
Kultur, öffentlicher Dienst und Sport Österreich.

ISBN 978-953-340-183-6

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001222181.

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNICI
Monika i Gretel Helfer na Tschengli, 1952. Fotograf: Erwin Thurnher.

GRAFIČKO OBLIKOVANJE
Tvrko Gregurić

TISKARA
Denona d.o.o., Zagreb

Tiskanje dovršeno u travnju 2024.

MONIKA HELFER

TATA

roman

Prijevod s njemačkoga

Igor Crnković

Zagreb, 2024.

mojim jadnicima

Zvali smo ga *tata*. On je sam tako htio. Smatrao je da to zvuči moderno. Želio je pred nama i u našim očima biti čovjek koji će se uklapati u novo vrijeme. Na kojemu će se vidjeti tragovi neke drukčije prošlosti. Danonoćno ga se prisjećam kako sjedi u svojem naslonjaču ispod stojeće svjetiljke, okružen vlastitom i tuđom djecom, primjerice onom iz prizemlja. Njihova lopta kotrlja mu se oko nogu, ispod naslonjača, ali njega to ne ometa. On čita.

Na fotografiji koju sam zalijepila na zid iznad svojega radnog stola on stoji slijeva, postrance. Izgleda kao da mu na njoj nije mjesto. Na svim drugim slikama koje mi je pokazala maćeha naš otac stoji u sredini, okružen ljudima, a uz njega naša prava majka, takav je bio red. Bio je upravitelj doma za rehabilitaciju ratnih žrtava na visoravni Tschengla, na 1220 metara nadmorske visine, domaćin, koji se na većini slika smiješi. Međutim, ne i na slici iznad mogega radnog stola. Moja sestra Gretel i ja stojimo sprijeda uz majku, koja nam je položila svoje ruke na ramena. Nitko ne bi ni slutio da nam je taj muškarac, koji stoji slijeva postrance, otac. Izgleda poput kakva uljeza iz grada koji se ušuljao na fotografiju. Kojemu je netko rekao: Dodi, pridruži se ovdje!

Od preostalih ljudi na slici, neki su uistinu iz grada, možda i većina njih, ali su odjeveni kao da su odavde, u seljačke vunene kapute s dugmadi od jelenjih rogova i obuveni u grube visoke cipele, premda je ljeto. Zacijelo su priželjkivali da su i oni odavde. Jer ovdje je bio raj. Livade prepune najšarenijeg cvijeća. Svima sam im znala imena.

Devedesetih godina, kad sam i sama imala četvero djece, zajedno s njim otputovala sam u posjet svojoj sestri Renati u Berlin. On je bio taj koji je želio ići. Ja nisam. Pribojavala sam se neugodnosti. Bojala sam se da će mi otkriti neke tajne, da će ničim izazvan početi govoriti i da će mi sve to biti neugodno, čak i najbezazlenije priče. Kad nekoga poznaješ cijeli život, a onda tek prekasno saznaš tko je on uistinu, to je teško podnijeti. Kad smo stigli, bila je već ponoć, vlak je kasnio gotovo dva i pol sata, a u njemu nije bilo vagon-restorana, pa smo bili potpuno smlavljeni i gladni. Renate nije ništa pripremila jer nas je željela odvesti na finu večeru. Ali u to je vrijeme većina restorana u okolici već bila zatvorena, osim jednoga preko puta, lokala za homoseksualce, pa je predložila da pođemo u njega, rekavši da se ondje dobro jede i da nema glasne glazbe, koju naš otac nikako nije podnosio. Naručili smo kiseli kupus i meko, pomalo sivkasto meso, a tad je tata mahnuo konobaru te ga, kad je prišao, upitao: „Gdje je ovdje tuta za malene djevojčice?” U restoranu se prolomio gromoglasan smijeh. To mu se svidjelo. Kad se vratio iz zahoda, onakav pogrbljen i hramajući, sjeo je za stol s našminkanim muškarcima odjevenima u

košulje s dubokim izrezima iz kojih su virile istrenirane i tetovirane nadlaktice, a oni su ga stali častiti rakijom i nazdravljati. Pritom je bio najmanji u cijeloj družini, sivi orao okružen šarenim ptičicama. Smijali su se i on se smijao s njima. Nisu ga ismijavali, jednostavno su se željeli smijati, a i on se nakon teška dana samo želio malo zabaviti. Na moju sestru i mene više nije obraćao pozornost. Čule smo ga kako razgovara tonom kakav nikad prije nismo čule, glasno i jasno, a inače je uvijek mrmljao nešto sebi u bradu, pa smo ga često morale zapitkivati što je rekao. Jedan od tih muškaraca prišao je našem stolu i rekao: „Dođite, pridružite nam se. Otac vam je dobar čovjek, uistinu dobar, obožavamo ga.” Zapamtila sam svaku njegovu riječ, a i Renate također. Time je mislio – tako smo si mi to poslije protumačile – da je naš otac, uvijek u sivilu poput kakva činovnika (što je i bio, i to porezni službenik), u stvarnosti zapravo zanimljiv i šarolik čovjek. Kad se Renate i ja prisjetimo tog događaja, moramo se nasmejati – i to na sav glas, baš kao i on tada. Moj suprug tada kaže: „Sad se opet smijete zato što ste se sjetile svojega oca, onakva kakav je bio u Berlinu.” A ja mu kažem: „Da, u pravu si.”

Tu fotografiju iznad radnoga stola dobila sam od svoje maćehe. Posjetila sam je deset godina nakon smrti našega oca, kad joj je bilo već preko osamdeset godina.

Rekla sam joj: „Imaš li vremena za mene?”

„Koliko?” pitala je ona.

„Mnogo.”

„Dakle, riječ je o tvojemu ocu”, reče. „Jesam li u pravu?”

„Želim napisati roman o njemu.”

„Istinit ili izmišljen?”

Odgovorila sam: „I jedno i drugo, ali više istinit nego izmišljen. Možeš li mi pomoći?”

Ona će na to: „Pričekaj s time dok ne umrem. Onda se neću morati uzrujavati.”

Otišla je na kat i vratila se s omotnicom, u kojoj je bilo desetak fotografija, sve uvećane na format školske bilježnice. Odgurnula je svoju pepeljaru i bocu umaka Maggi ustranu, te ih rasprostrla po kuhinjskom stolu. Na svim tim slikama bile smo i moja starija sestra Gretel i ja.

„Snimio ih je Erwin Thurnher”, rekla je. „On mi ih je jednom poslao.”

„Tko je to?” upitala sam.

„Pa njega sigurno poznaješ! Onoga fotografa koji vas je slikao na Tschengli. Nakon svakoga turnusa.”

Sjetila sam se tog čovjeka. Bio je revan. Obuzelo bi nas uzbuđenje svaki put kad bi postavio svoj stativ i davao nam upute.

„Što je s ovom slikom?” upitala sam. „Ovom ovdje. Zašto tata ne stoji s nama?”

„To ti znaš bolje od mene”, reče ona. „Ta ja nisam bila s vama. Tad ga još uopće nisam poznavala. Pogledaj ga! O čemu u tom trenutku razmišlja? Da će možda ipak još završiti studij? Ili ipak ne? Možda da će ipak još postati netko i nešto? Ili da nikad ništa od njega neće biti, nikada? Ili možda da će sve ipak biti dobro?”

Ili neće? Da je sve o čemu je sanjao nestalo? Zauvijek izgubljeno? Jednom za svagda? Da će vas sve baciti u kakvu rupu, svoju ženu i djecu? Ili da će sam završiti u raki? Da je sve prošlo i izgubljeno? O tome da mu više nije do života? Jer ne želi biti prisutan kad svi zajedno propadnete...”

„Prestani!” poviknula sam. „Ne može se na fotografiji vidjeti što netko misli!”

„Kad znaš što netko misli, onda mu to možeš prepoznati na licu”, odgovori ona.

„Na njegovu, ne”, odgovorih ja. „Na njegovu se licu nikad nije moglo ništa pročitati.”

Bio je manji od ostalih dječaka, i nitko od njih nikada nije znao kakve je volje, zato se nisu htjeli igrati s njim. I drugi su bili maleni, niži od klipana iz grada, ali ipak veći i jači od njega. On je bio nježan. I blijed. Nije imao crvenih pjega na obrazima. Općenito, na licu nije imao nimalo rumenila. Bio je pomalo razrok. I crnkos. Čiste, bijele kože. Poput djevojčice. Nitko ga nije ismijavao. Otac je već kao dijete ulijevao strahopoštovanje. Pretpostavljam zato što je oduvijek govorio staloženim glasom. A za onoga koji govori staloženo, smatra se da očito nema povoda za uzrujavanje. Ljudi vole takve osobe. Zato su svi voljeli mojega oca. Ali kad su god dječaci željeli izvesti kakvu spačku, a na selu svaka igra završi nekom spačkom, nikad ga nisu željeli povesti sa sobom. Jer su se bojali kako će on reći da je to što čine ludost. Sve te stvari racionaliziramo tek naknadno – što je djetinjstvo, što je komplicirano, što je ludost, što mir, a što nepronijljivo...

I najsiromašnije obitelji prošle su bolje od mojega oca i njegove majke. Bila je služavka jednoga seljaka iz Lungaua. Neudana. Posjedovala je dva kompleta odjeće: jednu svakodnevnu – haljinu, pregaču, čarape, košulju, donje rublje – i jednu nedjeljnu. Kao i većina drugih ljudi. Međutim, nedjeljna odjeća nije pripadala njoj, bila je posuđena od seljakove žene. Doduše, zauvijek, ali ipak posuđena. U svojem je kućanstvu imala još nekoliko trajno posuđenih stvari – pribor za jelo, sjenilo za svjetiljku, bakrenu tavu, da ne nabrajam dalje, i ne znam sve. No, posuđeno nije značilo ništa drugo nego: ne pripada tebi. Ono što je uistinu posjedovala, bilo je – gotovo ništa. Seljak je bio dječakov otac. To nije ni priznavao ni poricao. Dakle, i dijete joj je pripadalo samo napola. O tome se kod nas nije pričalo. Moj otac izbjegavao je tu temu. Nije želio ni čuti za to razdoblje. Da ga je seljak službeno priznao za sina, otac bi ga vjerojatno zvao „Date“. Međutim, ostao je pošteđen toga. Ovako mu se mogao sklanjati s puta a da se ne doima nezahvalnim. Kad bi uživao plešući, pjevajući, plivajući ili glumeći, otac je znao reći: „Na sreću, ostao sam pošteđen toga.“ Iz toga bi se dalo zaključiti da je bio mizantrop. Međutim, nije.

Moja sestra Gretel jednom je otputovala u pokrajinu Salzburg, u selo Mariapfarr smješteno u Lungauu, jer su je zanimali obiteljsko podrijetlo i prošlost. Željela je vidjeti gdje je naš otac odrastao. Ne zato što je željela uspostaviti kontakt bilo s kime. Već je samo željela saznati odakle potječemo, tako je rekla. U to vrijeme majka našega oca već je bila pokojna. Ali njezina slijepa sestra,

ljubazna teta Genoveva, zvana Vev, bila je još živa. Naš otac nije znao da Gretel istražuje njegovo podrijetlo. To mu se ne bi svidjelo. Teta Vev živjela je u seoskoj kući i bila je već gotovo stogodišnjakinja. Seljakov sin, koji je iznajmljivao apartmane turistima za ljetovanje, bio je dobrodušan, ili bolje rečeno, učinio je ono što bi učinio svaki razborit čovjek: kuća je bila velika, pa je gore u potkrovlju uredio sobu za tetu Vev. Na komodi je stajala velika porculanska zdjela, a pokraj nje vrč i posuda za sapun u istome dizajnu, čime je sobičak već bio napola ispunjen. Vodu si je donosila sama. Cijelo joj je tijelo mirisalo na jeftini tvrdi sapun, pa i kosa također. Gretel je pričala kako teta Vev svakog jutra sjedi na krevetu i češlja svoju kosu dugačku sve do struka. Počešljala bi je sto puta, usput brojeći. Domaćini su je zvali „naša dobra duša”, uvijek je bila posvuda, lutala je gore-dolje, malo gore u svoju sobu, pa dolje u kuhinju, hvatajući se za ogradu stubišta; bio je to put njezina života, jer oči su joj bile tek prazne mliječno-bijele kugle. Jela je za stolom zajedno s obitelji domaćina. Dobro su se odnosili prema njoj.

U vrijeme kad je moj otac još bio školarac, njegova majka, teta i on nisu živjeli u seljakovoj kući. Stanovali su u straćari pokraj kuće. Kad čovjek živi u kući, dobroj kući, onda ne kaže „stanujem”, već „živim”. Ta je straćara imala samo jednu prostoriju, s podom od utabane gline te dvama prozorčićima, koji nisu bili veći od školskoga atlasa. Kreveti su bili obični drveni ležajevi postavljeni na visokim nogama, jer se nakon jače kiše pod često pretvarao u blato. Voda je nadirala iz tla. Noge kreveta

stavljali su u zdjele s vodom, koja se morala dolijevati svake večeri. Protiv gamadi. Ne znam je li to pomagalo. Navodno stjenice ne znaju plivati, a ni skakati, poput buha. Ali zato buhe znaju skakati.

Najbogatiji čovjek u Mariapfarru bio je majstor graditelj. Kuća mu je bila kamena. Prava, velika kuća, u kojoj je prizemlje izgrađeno od čvrste monolitne stijene, dok su prvi i drugi kat bili isprepleteni drvenim gredama i ožbukani, a prozorski kapci obojeni tamnocrvenom bojom, s bijelim dijagonalnim crtama po sredini, kao na palači. Prema jugu je imala verandu, na kojoj je bilo više stakla nego na svim drugim kućama zajedno. Pokraj nje nije bilo nadograđene staje, kao ni sjenika. Već se izdaleka osjetio miris cementa. To je bila jedna od rijetkih stvari o kojima je moj otac rado pričao: o mirisu cementa. Mirisu grada. I meni je također miris cementa drag. Svježe pomiješani cement, mmmh! Graditelj se zvao Brugger. I imao je: vlastitu biblioteku.

Pitala sam svojega oca: „Koliko je knjiga potrebno za biblioteku?”

On je to pitanje smatrao vrlo mudrim i pohvalio me je što sam ga postavila. Rado sam mu postavljala pitanja u vezi knjiga jer me je zbog njih pohvaljivao. Bili smo u „našoj biblioteci” – knjižnici doma za rehabilitaciju ratnih žrtava. To je još jedan miris koji volim još od svojega djetinjstva: prašinu s knjiga. Cement, prašina s knjiga – i što još?

„Ovdje,” rekao je, „ovdje su 1324 knjige. To se opravdano može nazvati bibliotekom.”

„A ispod koliko knjiga još nije riječ o biblioteci?” upitah ja.

„Mora biti ispunjen barem jedan regal”, odgovori on. „Ali od poda do stropa, i mora biti širok barem jedan metar. To može proći.”

„A kakve knjige moraju biti u biblioteci?”

„To je najmudrije pitanje”, reče on. Pritom ga nisam izmislila tek tako, već sam se sjetila nečega što je jednom bio rekao: „Biblioteku ne čini svako sranje koje se može pročitati, samo zato što je poredano jedno kraj drugoga.”

„Kad pogledaš nečiju biblioteku,” rekao je hramajući uz regale i prelazeći noktima desne ruke po hrptovima knjiga, „saznat ćeš sve o onomu komu pripada.”

Biblioteka graditelja Bruggera iz Mariapfarru u Lungauu prema definiciji mojega oca zapravo i nije bila biblioteka. Imala je – toga se moj otac točno sjećao, a i mi smo to točno znali, jer nam je često ponavljao tu činjenicu – osamdeset i tri sveska. Samo osamdeset i tri knjige. Ali ta prostorija, u kojoj su za zid bile pričvršćene dvije police, nije ih bilo više od dvije, nije služila ni za što drugo. Već samo za čitanje. Osim njih, u njoj su se nalazile jedino kožnata fotelja, stajaća svjetiljka, stolić i stolica. Graditelj Brugger namjeravao je jednoga dana izgraditi i opremiti pravu knjižnicu, za koju je predvidio i posebnu prostoriju kad je projektirao svoju kuću. Poslije je bilo toliko drugoga posla da je, takoreći, odgađao uređenje knjižnice sve do umirovljenja – i to je također izraz koji je upotrijebio moj otac, „odgađanje uređenja knjižnice”, a izgovarao ga je s prijezirom, kao

da citira graditelja. U svakom slučaju, u obitelji graditelja Bruggera ta se prostorija nazivala jednostavno „bibliotekom” ili „gospodskom sobom”. Moj se otac sjećao svake knjige u njoj.

Graditeljev sin išao je u školu zajedno s mojim ocem. Bila je to osnovna škola s jednim razredom. Moj otac bio je najpametniji od sve djece. Daleko najpametniji. Razlika je bila tolika da je to bilo gotovo senzacionalno. Prema obiteljskoj legendi, sam je naučio čitati i pisati. Već s pet godina, dvije godine prije polaska u školu. Njegova majka redovito je od seljakove žene posuđivala časopise iz kojih je čitala svojoj slijepoj sestri. Dječak je sjedio pokraj njih i slušao. Pa je ispitivao majku što je to čitanje, kako je ono što je pročitala dospjelo na papir, a zatim i u njezina usta. Pokazivala mu je slova i objasnila da ih je samo dvadeset i šest, a da interpunkcijski znakovi – zarezi, dvotočke, točke, uskličnici, upitnici i tako dalje – nisu slova, već služe tomu da bi se razumjelo rečenice. Svi su ti časopisi bili stari, te su ih, nakon što bi ih majka pročitala, spaljivali. Jednoga dana dječak je zadržao komadić štiva za sebe. Nije pitao smije li to učiniti. Sakrio ga je ispod madraca. Premda je časopis trebao biti spaljen, bila je to krađa zbog koje se osjećao krivim. Bilo je ljeto, a petogodišnjak nije imao drugoga posla osim biti poslušan, što je značilo šutjeti, ne dosadivati i ne smetati odraslima. Sklanjati se s puta. Dječak je bio dobar u tome. Gurnuo je časopis u hlače, preko njega navukao košulju i otišao na brdo u šumu. Ondje je znao jedno sjenovito mjesto, na kojemu je rasla paprat i gdje je bilo kamenja prekrivena mahovinom, na koje je

sjeo. Nogom je sastrugao zemlju oko sebe, tako da je površina postala poput ploče po kojoj je mogao kažiprstom urezivati znakove. Brojiti je naučio već odavno, doduše, samo do trideset, ali slutio je kako ide dalje, samo je odgađao daljnje učenje. Nije znao redosljed slova u abecedi. Samo da ih ima dvadeset i šest. Također, nije znao razlikovati velika slova od malih. Majka mu je pokazala samo velika slova. Većina malih slova nije nimalo sličila velikima. C je bilo slično, kao i K i O. P, S i U pomalo su nalikovali, baš kao i V, W i Z. To ga je zbunjivalo. Navečer je spustio časopis na stol i priznao majci da ga je ukrao. Bio je spreman prihvatiti kaznu ako mu ona u zamjenu riješi zagonetku malenih simbola. Očekivao je zaušnicu. Rijetko ih je dobivao. Nije točno znao kada i za što, a za što ne. Jednom prigodom zaradio ju je kad je učinio nešto što je i sam smatrao beznačajnim, na primjer kad je obukao majicu naopako. S druge strane, za nešto ozbiljnije, poput razbijanja zdjele za šećer, nije bio kažnjen. Kad bi ga majka udarila, nije pokazivao nikakve znakove bola. Nije pravio grimase niti ispuštao krikove. Kao da je udarala kakvu lutku. Jedan psihijatar, suprugov i moj prijatelj, koji radi kao sudski vještak, objasnio nam je da takva neekspresivnost žrtve kod počinitelja može izazvati dvojaku reakciju: ili još veću okrutnost, ili zgražanje nad vlastitim postupkom. Rekao je da žrtva u trenutku bola izlazi iz vlastita tijela, da ga takoreći napušta, zbog čega mišići više nisu sposobni ni za kakav pokret, pa tako ni za bilo kakav izraz lica. Taj mu se put majka nasmijala. Krađa je nešto drugo, rekla

je, nešto sasvim drugo. A tad ga je nastavila podučavati. Nije mu trebalo mnogo. Brzo je shvaćao.

Silno je uživao u znakovima, slovima i brojkama. Uskoro je on počeo čitati teti Vev. Kad bi mu majka dala plavu olovku, komad kartona i maleni nož za šiljenje, cijeli bi dan bio miran, kao da ga uopće nije bilo. Kad je napokon krenuo u školu, znao je čitati i pisati, i to bolje od djece u drugom i trećem razredu, pa čak i bolje od nekih odraslih, a bilo je nemalo onih koji to uopće nisu znali.

Moj otac zvao se Josef. Postoji razlog zašto mu tek sad objavljujem ime. Ima, naime, imena, koja nose sa sobom teret. Taj teret može biti prozračan, ali i težak. Moja sestra Renate svojemu je sinu također nadjenula ime Josef. Po našem ocu. I djedu s majčine strane. I on se također tako zvao. A imali smo još i ujaka Josefa. Rekla je kako je to u našoj obitelji sudbinsko ime i da ne želi prekinuti niz. Znam što je time željela reći. Samo, ja bih to nazvala drugom riječju, a ne „sudbinom”. Ali ne želim razmišljati o tome kojom, to me zamara.

Renate živi u dalekome, velikom Berlinu, već dugo živi ondje. Kad razgovaram s njom o našem djetinjstvu i o našem ocu, čini mi se kao da se s velikom kilometarskom udaljenošću koja razdvaja njegov grob i njezin grad nekako i vrijeme rastegnulo i postalo jednostavnijim. A s vremenom su i imena postala lakša. Poput sjećanja na miris svježje pokošene trave ili tlo borove šume tijekom ljetnih poslijepodneva.

Djeda Josefa kao djeca nismo imali prigodu upoznati, umro je mlad. Ne postoji čak ni njegova fotografija. Ali zato kruži mnogo priča. Navodno je bio naočit čovjek, kojemu su svi muškarci u selu zavidjeli. Pogotovo na lijepoj ženi. Svi su željeli imati ono što je on imao, tu ženu, ali nitko nije želio biti poput njega. Jedan od najsiromašnijih. Je li bio dobar čovjek, ne znam. Kad mu je žena nosila moju majku, morao je otići u Italiju boriti se za cara. Mislio je da moja majka nije njegova kći. Navodno se, dok je on bio na bojišnici, pojavio drugi muškarac koji se njegovoj ženi uvukao u krevet. Zbog toga do kraja života s tim djetetom nije progovorio ni riječi. Nije vjerovao svojoj ženi koja mu se zaklinjala na vjernost, a nisu joj vjerovali ni drugi u selu.

Našu obitelj nazivali su „jadnicima”. Ljudi su ih se plašili. Imali su svoj ponos i pušku, kojom su moji ujaci Lorenz, koji tada još nije bio ni punoljetan, i Walter, koji je bio još dijete, odlazili u ilegalan lov, jer bi u protivnome umrli od gladi. Lovci su upozoravali: danas nemojte odlaziti u šumu, danas pucaju jadnici. Lorenz je već sa šesnaest godina postao muškarcem, o kojemu su kružile priče kakve se o drugima nisu pričale ni nakon dugoga života. Dok mu je otac bio na bojišnici, puškom je obranio svoju obitelj od gradonačelnika, koji se na silu pokušavao približiti njegovoj majci, lijepoj Mariji. Svi u našoj obitelji uvjereni su kako bi Lorenz zapucao da gradonačelnik nije pobjegao. Gradonačelnik je i sam to posvuda razglasio, dakako, izvrnuvši priču.

Moja baka donijela je na svijet sedmero djece, prije nego što je umrla u dobi od trideset i dvije godine: tri

kćeri – Kathe, moju majku Grete i Irmu – te četiri sina – najstarijega Heinricha, Lorenza, Waltera i najmlađega Josefa, kojega su svi od milja zvali Sepp.

A onda se i čovjek u kojega se zaljubila naša majka također zvao baš Josef, već treći u nizu. Poput njezina oca i najmlađega brata, koji joj je bio miljenik. Moja sestra Renate to naziva „sudbinom”. A bila je to, u neku ruku, i dvostruka sudbina, jer u vrijeme kad su se naši roditelji upoznali ponovno je, drugi put, bjesnio rat. Ona je bila medicinska sestra u vojnoj bolnici, a on vojnik kojemu se noga smrznula, pa su je morali amputirati. I zato je, kako bi se ime i dalje prenosilo u obitelji, svojemu sinu dala ime Josef, objasnila je Renate. Josef, četvrti.

Graditelj Brugger volio je Josefa. Bilo mu je drago što im se pridružio. On je uvijek govorio naglas ono što je mislio. Jednom je rekao: „Kad bih se mogao mijenjati s vama, rado bih to učinio.”

To je rekao Josefovoj majci. Bilo je zamišljeno kao kompliment. Josefova se majka nasmijala. Nije mu se usudila prigovoriti.

Graditelj je uzeo Josefa pod svoje okrilje. Razgovarao je sa župnikom i pitao ga postoji li kakva mogućnost da dječak pohađa pravu školu. Školu, koja bi pružala više od obveznog obrazovanja. Gimnaziju. To je Josefovoj majci bilo toliko nepojmljivo da čak nije znala ni što ta riječ znači. Uvijek ju je izgovarala pogrešno: „gumnasija”. Ali izgovarala je to toliko dostojanstveno, da je nitko nikada nije ismijavao zbog pogreške. Teta Vev sjećala se

kako je zbog toga pogrešnog, dostojanstvenog izgovora, škola postala još važnijom nego što je bila. U svakom slučaju, župnik je rekao da postoji mogućnost, ali samo ako Josef postane svećenikom. Graditelj je pristao na to. Njemu je Crkva bila korisna za protekciju, dok mu dragi Bog nije značio ništa.

Kad bi Josef posjećivao graditeljeva sina, uvijek bi dolazio kad mu je otac bio kod kuće. On mu je, naime, dopuštao da sjedne u biblioteku i čita. Svojemu vlastitom djetetu zapovjedio bi da ostavi Josefa na miru. I svojoj ženi, također.

Josefu je rekao: „Možeš uzeti bilo koju knjigu s police. Ništa ti neću govoriti. Ni o jednoj od njih. Sve što se ima reći, moraš otkriti sam. Imaš li još pitanja?”

Josef je odmahivao glavom.

Donosio je svoj školski pribor. Prema mojem izračunu tad mu je bilo desetak godina. Dakle, vrijeme kad je već imao i bilježnicu, a ne samo ploču za pisanje kredom. Okrenuo je bilježnicu i sa stražnje strane zapisivao imena autora i naslove knjiga jedne ispod drugih. Želio ih je pročitati sve. Redoslijedom kojim su bile posložene na dvjema policama u graditeljevoj biblioteci. Ali čitanje mu nije bilo dovoljno. Cijeloga života čitanje mu nije bilo dovoljno. Ja sam u vezi s tim potpuno drukčija od svojega oca. Ja kad pročitam knjigu, ostavim je da leži, sve dok se prije ili poslije ne izgubi u našem stanu. Kao predmet, više me ne zanima. A ono što piše u njoj pamtim u glavi i nakon čitanja. Više volim čitati džepna izdanja. Jer su jeftinija. Za cijenu jedne knjige s tvrdim uvezom možeš si priuštiti tri ili četiri džepna izdanja.

Moj je otac, pak, prezirao džepna izdanja. Njemu je čitava života knjiga kao predmet bila jednako važna kao i njezin sadržaj. I to je blago rečeno. Knjiga mu je bila svetinja.

Svojega supruga upozorila sam prije nego što sam ga upoznala s ocem: „Pokazat će ti svoju biblioteku i ponuditi da uzmeš neku knjigu iz nje. Način na koji ćeš držati knjigu, kako ćeš okretati stranice, kako ćeš skinuti zaštitni omot, kako ćeš je omirisati, sve će to odlučivati o tome hoće li te zavoljeti ili neće.”

„Kako da to ispravno učinim?” upitao je moj suprug.

„To ne znam,” rekla sam mu, „nikad to nisam shvaćala.”

On knjigu nije želio samo pročitati, želio ju je posjedovati. Rijetko je posuđivao knjige iz knjižnica, bilo iz gradske knjižnice, iz knjižnice Radničke komore, iz pokrajinske knjižnice, putem posudbe na daljinu, ili iz nacionalne knjižnice. Često je posjećivao te javne ustanove, nasumično uzimao knjige s police, prelistavao ih, milovao, mirisao i malo čitao, ponekad bi zabilježio ime autora i naslov, a zatim bi kupio tu knjigu.

U knjižnici graditelja Bruggera sjeo je za stol i stao prepisivati prvu knjigu. U svoju bilježnicu. Uskoro je dolazio svakodnevno poslije škole. Kad njega nije bio kod kuće, žena bi ga odvodila u gospodsku sobu. Govorila je tiho. Donijela bi mu čašu limunade od broćike. I rekla svojemu sinu da ne ometa Josefa. Kad bi ispunio bilježnicu, moljao je novac od majke ili tete Vev, ili bi svojim školskim kolegama krao bilježnice, istrgnuo ispisane stranice iz njih i zakapao ih u šumi

te potom nastavio prepisivati knjigu. *Ivanhoe* Waltera Scotta, u prijevodu Richarda Zoozmanna, knjigu od tristo pedeset i dvije stranice (koja upravo sada leži kraj mene na stolu i okrećem stranice na početak priče). Kad bi se školski kolege požalili da su izgubili bilježnice i da ni sami ne znaju gdje su, a učitelj ih grdio zbog lijenosti, pa bi za kaznu morali ostajati nakon nastave ili bi čak dobili prutom po prstima, Josef je samo sjedio u svojoj klupi s bezizražajnim izrazom lica, a čak i kad bi netko od učenika posumnjao da zapravo nije izgubio bilježnicu, već da mu je ukradena iz naprtnjače, svi bi u razredu bili sumnjivi osim jednoga: Josefa.

Svaki je dan sjedio u gospodskoj sobi graditelja Bruggera i prepisivao.

*U onom pitomom kraju sretne Engleske što ga oplakuje rijeka Don, pružale se u davno doba velike šume i pokrivale veći dio lijepih bregova i dolina što leže između Sheffielda i lijepoga grada Doncastera. Ostaci tih prostranih šuma još se mogu vidjeti na plemićkim posjedima Wentwortha, Wharnclyffe Parka i oko Rotherhama. Ovdje se u davnini pojavljivao bajoslovni zmaj od Wantleya; ovdje su se vodile mnoge od najstrašnijih bitaka u vrijeme građanskih ratova Dviju ruža; ovdje su se također u davno doba okupljale one slavne družine junačkih odmetnika čija su djela toliko opjevana u engleskim pjesmama. To je glavna pozornica naše priče...**

* Citat iz: Walter Scott, *Ivanhoe*, prev. Mate Maras, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987. (op. prev.)

Graditeljev sin vukao ga je za rukav i govorio kako je Josef došao k njemu da bi se igrali, ne da bi stalno sjedio u gospodskoj sobi. Josef ga je pogledao ravno u oči i rekao: „Želiš li da tvom ocu kažem da me ometaš?”

„Što zapravo radiš u biblioteci?” zapitkivao je dječak.

„Nešto važno”, odgovorio mu je Josef.

„Zna li tata što radiš?”

„Da.”

„Hoćeš li meni reći što radiš?”

„Ne.”

„A zašto ne?”

„To je tajna.”

„O čemu je riječ?”

„To ti ne smijem reći.”

„Ima li to što radiš neke veze s politikom?”

„To ti ne smijem reći.”

„A ako pitam svojega oca, što onda?”

„Onda će ti reći da te se to ne tiče.”

„Ali on je moj otac, a ne tvoj.”

„Tvoj otac i ja moramo obaviti tajnu operaciju. Nešto vrlo važno.”

„Ne vjerujem ti to.”

„Što ti vjeruješ ili ne vjeruješ, uopće nije važno.”

„A zašto ti se ne mogu pridružiti?”

„Zato što si previše glup.”

„Nisam glup.”

„To misle svi glupani.”

„Ja sam bolji od tebe.”

„I, kakve imaš koristi od toga?”

Već sam spomenula da moj otac nije mnogo pričao o

sebi, a pogotovo nije rado pričao o svojem djetinjstvu. Ali o tom je razgovoru pričao. Često. Svaki put kao da ga prepričava prvi put. I svaki put pomalo drukčije. Uvijek s prikrivenim pakosnim prizvukom. Sudbina graditeljeva sina bila nam je poznata. Kad su nacisti u Austriji došli na vlast, on je bio jedan od prvih koji su se prijavili u Hitlerovu mladež. Brzo je napredovao te se već prije dvadesete godine preselio u Salzburg i postao članom SS-a. Navodno je ondje organizirao spaljivanje knjiga. Iz načina kako je moj otac pričao o njemu, zaključila sam da je graditeljev sin sve to činio samo kako bi Josefu, svojemu prijatelju iz djetinjstva, pokazao da i on nešto vrijedi. On je preživio rat neozlijeđen, dok je moj otac izgubio većinu svojih nada i polovicu noge. Jedan-nula za graditeljeva sina.

Graditelj je u nekome trenutku otkrio što to Josef radi u gospodskoj sobi. Naime, da nije samo čitao. U to je vrijeme već bio prepisao deset punih bilježnica. Sitnim, čistim rukopisom. Gotovo trećinu *Ivanhoea*. Graditelj Brugger bio je ganut. Iz dubine srca. Da jednom deseto-godišnjem dječaku knjige mogu toliko značiti! „Pa misliš li prepisati cijelu moju biblioteku?” uzviknuo je. Bio je toliko ganut da su mu suze potekle niz lice. Na obrazima mu je ležao fini prah od cementa jer se tek bio vratio s gradilišta, uvijek je dolazio s gradilišta. Suze su mu ostavile vidljive tragove oko nosa i usana te dalje prema podbratku, gdje su nestajale ispod ovratnika košulje. Žena mu se uplašila misleći da se dogodilo kakvo zlo, da se opekao ili nešto slično. „Što se dogodilo?” upitala ga je. „Najčudnija stvar koju smo ti i ja ikada

doživjeli,” odgovorio joj je muž i ispričao joj što je vidio, „i nikad, do kraja naših života, nećemo doživjeti ništa čudnije.” Njegova žena nije bila ganuta, već zgrožena. Njoj je to djelovalo kao da dječak proždire knjigu. Najprije knjigu, a zatim, što dalje? Naposljetku se i graditelj osjećao odvratno. Darovao je Josefu *Ivanhoea* (upravo ovaj primjerak koji leži pokraj mene na stolu). I više ga nije pozvao u svoju kućnu biblioteku. Također, više nije želio da se njegov sin druži s njim.

„Josef nije dobro društvo za tebe. Uopće ne znam za koga bi on bio dobro društvo”, rekao je.

Taj mu je sitni, blijedi dječak, na čijem licu nije mogao ništa pročitati, a nisu to mogli ni njegova žena, kao ni njegov sin, nitko nije mogao niti će ikada moći pročitati to lice, taj mu je dječak postao jeziv. Bio je obećao župniku da će uložiti u Josefovo obrazovanje. Međutim, nije to učinio. Graditelj iz Mariapfarra u Lungauu nije održao svoju riječ.

Župnik se brinuo o Josefu. Na prepisivanje knjiga samo se smješкао. To su, govorio je, u srednjem vijeku redovnici činili čitave dane, a da nisu, upozorio je, loše bismo se proveli. Upisao je Josefa u gimnaziju u Salzburgu i osigurao mu smještaj u katoličkom učeničkom domu.

Josef je bio dobar učenik, ne uvijek najbolji u razredu, ali nikad u svjedodžbi nije imao lošiju ocjenu od trojke, a ako i jest, onda jedino iz tjelesnog odgoja, do kojega ionako nitko nije previše držao. Kući je odlazio za Božić, Uskrs i tijekom ljetnih praznika.

Često se dobrovoljno javljao za čišćenje učeničkog doma kako bi mogao ostati još nekoliko dana i da ne bi morao odmah otputovati kući. Rado je boravio u domu. Bila je to ugodna samoća, kad bi uvečer zajedno s pedesetoricom dječaka odlazio na počinak u spavaonicu, zaronio glavu u jastuk i osjetio miris laštila za pod i praška protiv moljaca, te maštao sve dok ne bi zaspao i dok pravi snovi nisu doprli do njega.

Pola godine prije mature mobiliziran je u vojsku. Koliko znam, ubrzo su ga poslali u Rusiju, ali više detalja nije bilo moguće izvući iz njega. Završio je u vrlo hladnoj zemlji. U nekome trenutku mladi su vojnici hodali bojnim poljem pri temperaturi od minus trideset stupnjeva, dok im je vjetar udarao u lice toliko snažno da je osjet temperature bio kao da je minus četrdeset stupnjeva ili još i hladnije. A onda su došli do šume u kojoj je temperatura bila samo minus petnaest stupnjeva i nije puhao vjetar. Mladi vojnici ondje su se osjećali kao u toploj sobi, pa su legli na tlo, spustili glave na korijenje stabala, skupili dlanove ispod lijevoga ili desnog obraza, jer bili su toliko umorni da su samo čeznuli za svojim krevetom kod kuće. Tako su zaspali i mnogi od njih su se smrznuli, dok su se nekima samo zaledile ruke i noge. Našemu ocu desna noga. „Ili su umrli ili su gotovo umrli, ili kao heroji ili kao idioti”, čula sam više puta iz usta našega ujaka Lorenza.

Naš otac završio je u vojnoj bolnici, gdje su mu amputirali potkoljenicu. Ondje je upoznao Grete Moosbrugger. Našu majku.

Zvali smo je *mama*. Otac je želio tako. Zato što je smatrao da to zvuči moderno. Naša majka nije bila moderna. Potekla je iz najzabačenije šume, a braća su joj bila najveći divljaci. Kad su im umrli roditelji, najstarijem od njih, ujaku Heinrichu, bilo je tek sedamnaest ili osamnaest godina. Djeca su se morala pobrinuti sama za sebe. Nitko im nije pomagao. Nisu vjerovali ni u Crkvu, a ni u Hitlera. Zapravo, teta Irma u Hitlera ipak jest. On joj je djelovao modernim. Ujak Lorenz rekao joj je da si ne utvara kako bi kod njega mogla imati šanse. Nakon rata rekla je da to ionako nikad nije umišljala. Naš je otac bio uvjeren da su ljudi poput Hitlera duboko u sebi bolji od drugih. Poput njega. Koji je i sam potekao od neke vrste otpadnika. Citirao je Rilkea: „Jer siromaštvo je veliki sjaj iznutra.”* Ali po načinu na koji je to izgovarao zvučalo je kao da misli na druge, a ne na nas, kao da promatra sirotinju i želi istaknuti njezin sjaj, ali joj sam ne pripada. Kao da je u položaju donošenja objektivna, pravedna suda. Mislim da je moj otac smatrao da će se oni, koji dolaze sa samoga dna, iz zadnje seoske rupe, da će se takvi lakše snaći u gradu. Jer oni na selu nemaju ničega čega bi se morali odreći. Neće ih moriti čežnja za poljima, oranicama i stokom. Oni će doći u grad i brzo će se suživjeti s gradskim životom. Pod uvjetom da su spremni učiti. Ponajprije jezik grada i jezik novoga vremena.

Sva djeca oko nas zvala su svoje roditelje *majko* i *oče*. Naša je majka nježno upozorila svojega muža: „Ako i

* Citat Rainera Marije Rilkea iz lirske zbirke *Das Stunden-Buch, Časoslov*, objavljene 1905. (op. prev.)

oni po svaku cijenu žele govoriti *majko*, pusti ih.” Ona sama nikad se nije obraćala svojemu ocu. Zato što se on nikad nije obraćao njoj. Govorili smo joj *majko*, ali čim bi otac banuo na vrata, počeli bismo je zvati *mama*. *Mama* i *tata*. Kad bi nas druga djeca posjećivala, izbjegavala sam im se obraćati, a kad bih u školi pričala o stvarima kod kuće, govorila sam *majka* i *otac*. Tek poslije, nakon što smo se preselili u grad i nakon smrti naše majke, čula sam i drugu djecu kako govore *mama* i *tata*, pa sam se i ja priklonila tomu. A na kraju sam se i našoj maćehi obraćala s *mama*.

Kad su se majka i otac upoznali, rat je za njega bio gotov. Ali tada nije bio potpuno siguran u to. Neprekidno je gledao u modrocrveni batrljak ispod svojega koljena. Kao da će iz njega nešto izrasti. Mislio je da će ga možda ipak poslati natrag na bojišnicu. I s jednom nogom još uvijek možeš pucati, govorio je, samo više ne možeš bježati. Ni naša majka nije bila sasvim sigurna. Kao medicinska sestra u vojnoj bolnici nagledala se muškaraca koje je jedino još odora držala u jednome komadu. Tko je uopće razumio zapovijedi. Bilo je kao da su promatrali svijet izvana, njih dvoje. Kao da su slučajno upali u sve to. U taj kaos. Taj „ratni metež”. U svijet u kojemu je sve bilo moguće. Pa čak i vraćanje invalida na bojišnicu.

Suprotno običajima, kakvi bi priličili pristojnu muškarcu, nije on bio taj koji je njoj predložio zajedničku budućnost. Već ona, Grete. Jer se osjećala obeshrabrenom pri pomisli na to da bi taj invalid mogao otići a

da je nije zaprosio. Činilo joj se da više nema dovoljno muškaraca i da uskoro više neće naći nikoga drugog za sebe. To je bilo sve što je potajno priželjkivala: da ne ostane sama. Sve je drugo dolazilo nakon toga. Samu sebe nije smatrala lijepom. Ali zato joj je on bio naočito te je bila uvjerena da će izgledati još i bolje kad konačno bude bilo dovoljno hrane i kad mu sunce napokon istjera bljedilo s lica. Kad bi se navečer opraštala od njega gledao ju je s tolikom ljubavlju. U vojnoj bolnici je i najjednostavnije „laku noć” bilo poput oproštaja, za svaki slučaj. Tad je vježbao hodati na štakama, a ona mu je pritom pomagala, jer bio je silno nespretn. Što je njoj odgovaralo, jer će mu još dugo biti potrebna. Često ga je morala hvatati da ne padne, toga laganog muškarca, koji je sigurno težio manje od nje. Bila je punija i nije znala sviđa li mu se to. Došao je inženjer i donio protezu kako bi mu je prilagodio. Izmjerio mu je desnu nogu te po njoj izradio lijevu ortopedsku cipelu, koja će biti zalijepljena za protezu. Razmišljala je bi li ga upozorila da proteza treba biti okrenuta obrnuto, kako Josef na kraju ne bi završio s dvije desne noge. Inženjer očito nije bio neki stručnjak, Grete je pretpostavljala da se zato i nazivao inženjerom.

Sad me Josef više neće trebati. Od toga je strepjela. Jednom kad sam sa svojom sestrom Renate razgovarala o tome, ona je rekla: „Zar je uistinu mislila da je ona žena koja samo treba biti potrebnom, a ne i voljenom?”

Ja sam na to rekla: „Bila je stidljiva. Ali nije se stidjela u stvarima koje su bile uistinu važne. On jest, baš u njima.”